

University of Groningen

Baduhenna. Godin van het slagveld

Braakman, W.A.

Published in:

Westerheem : tweemaandelijks orgaan van de Archaeologische Werkgemeenschap voor Westelijk Nederland,

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2001

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Braakman, W. A. (2001). Baduhenna. Godin van het slagveld. Westerheem : tweemaandelijks orgaan van de Archaeologische Werkgemeenschap voor Westelijk Nederland, 50(1), 2-12.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Westerheem

tijdschrift voor de Nederlandse archeologie

jaargang 50 • nr. 1 • februari 2001

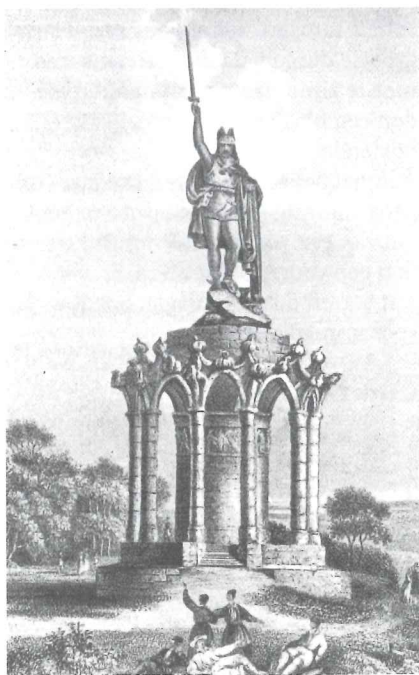
1951 - 2001
50 JAAR AWN
AWN

Baduhenna. Godin van het slagveld

W.A. Braakman

Dat archeologie heel populair kan zijn, blijkt bij een monument vlak over de grens. Het zogeheten Hermannsdenkmal in Detmold, gewijd aan de held Hermann die in 9 na Chr. de Romeinen vernietigend versloeg, levert volgens de internetsite <http://www.Hermannsdenkmal.de> jaarlijks zo'n miljoen bezoekers op.

In de stormachtige herfst van september 9 na Chr. lokte de Germaanse veldheer Hermann¹ zijn ietwat corpulente tegenstander Varus in een hinderlaag op een smalle strook Duitse modder tussen een bergwand en het moeras. Dagenlang kropen de legioenen voort onder de voortdurende aanvallen van de licht bewapende guerilla's van Hermann, op zijn Latijn Arminius, tot op de vierde dag de Romeinse leider Varus het nat, moe en gewond opgaf en zichzelf van het leven beroofde.²

Afb. 1. Standbeeld bij Detmold van Arminius die in 9 na Chr. de Romeinse Legioenen versloeg.

De juiste locatie van deze zogeheten Varusslag is eeuwenlang een onderwerp van discussie geweest. Sinds 1987 wordt er in het Kalkriese-Niewedderdal aan de noordrand van het Wiehengebergte in de buurt van Osnabrück archeologisch onderzoek gedaan. De grootste vindplaats vormt een zes kilometer lange pas tussen het grote moeras in het noorden en de Kalkrieserberg in het zuiden. Volgens de universiteit van Osnabrück, die resultaten van de opgravingen gepubliceerd heeft op een CD-Rom met de naam "Kalkriese, Örtlichkeit der Varusschlacht" zijn de gegevens niet anders dan als sporen van de Romeinse nederlaag van 9 na Chr. te interpreteren.

Dat de slag in het Teutoburgerwoud in 9 n. Chr. waarbij de Germaanse leider Arminius het complete Romeinse zeventiende, achttiende en negentiende legioen in een hinderlaag vernietigde, niet in Detmold maar 100 km noordelijker plaatsvond en niet zozeer in een woud, maar meer in een moeras en dat het beeld dus verkeerd staat, is voor de bezoekers nauwelijks een bezwaar.

De Fransen konden hierbij natuurlijk niet achterblijven en vervaardigden een beeld van hun eigen held Vercingetorix om dat op te richten bij Alesia. Nu denken de geofende lezers van de stripverhalen van Asterix dat Alesia voorgoed door de aarde verzwolgen is. Zo staat het een aantal malen vermeld in 'Asterix en het ijzeren schild': 'Alesia? Wat is dat ...Alesia! Jullie hebben niks te zoeken in Alesia! Ik weet niet waar Alesia ligt' roept DroeSEMIX.³ En, staat er dan in een noot onder: 'Dit, door de eeuwen heen halsstarrig volgehouden chauvinistisch gedrag, is er de oorzaak van dat tot op de dag van heden de juiste plaats van

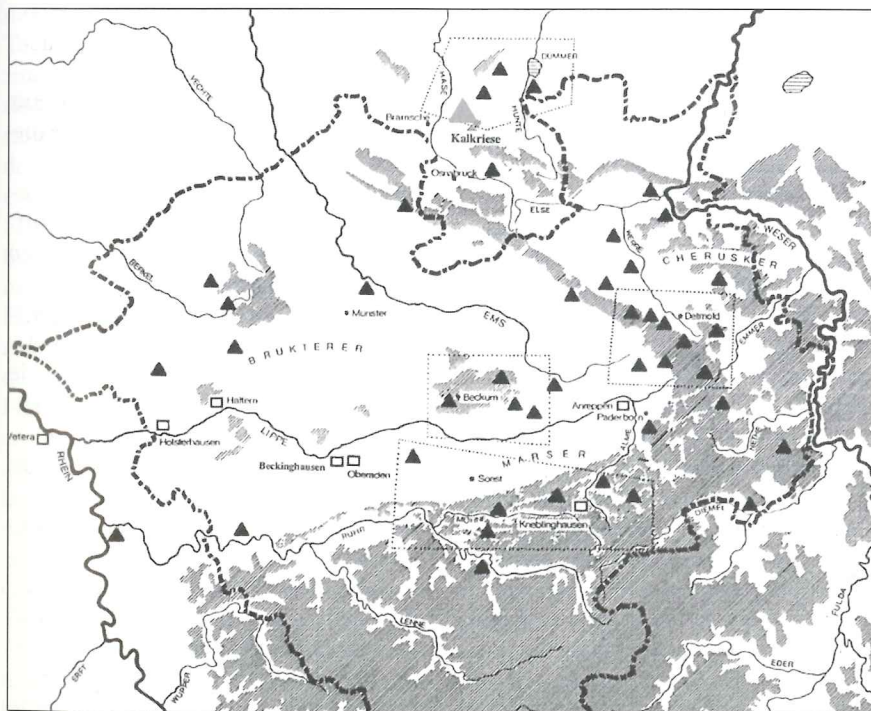
de Gallische nederlaag onbekend is.' Dit is evenwel bezijden de waarheid. Hij ligt bij het huidige plaatsje Alise-Sainte-Reine waar een Romeinse stad is opgegraven. Van zijn slachtpartij in Gallië en de overwinning op Vercinge-

torix doet Julius Caesar zelf uitgebreid verslag.⁴

Vercingetorix kreeg gek genoeg een standbeeld op de plek van zijn historische nederlaag en niet bij de stad Gergovia waar hij de Romeinen nog versloeg. Met zijn veertien meter is het dan wel de mindere van Arminius' beeld, maar nog altijd respectabel.⁵

Waarom hebben wij in Nederland niet zo'n beeld? Wel, we zullen wel niet zo'n heroïsche overwinning in een open veldslag hebben geboekt, is meestal het antwoord. Dat is echter niet het geval. De geschiedschrijver Tacitus (ca. 55-115 na Chr.) vermeldt een overwinning voor één der Germaanse volken, de Friezen. De slag komt zo hard aan dat de Romeinen zich voorlopig niet meer in het gebied over de Rijn wagen. Keizer Tiberius doet er het zwijgen toe. En na nog een paar tegenlagen besluit keizer Claudius in 47 na Chr. om het gebied tussen Rijn en Elbe voorgoed met rust te laten. Tacitus is een belangrijke bron voor de geschiedenis van de oude Germanen

Afb. 2. De Gallische aanvoerder Vercingetorix.

Afb. 3. Kaart met gesuggereerde locaties van de Varus-slag. Uiteindelijk blijkt Kalkriese de winnaar. De rechthoekjes verwijzen naar vroeg-Romeinse castella langs de Lippe. Ter oriëntatie: links op de kaart, bij Vetera, ligt Xanten.

omdat hij een zekere interesse voor de volkeren aan de Romeinse noordgrens had. Zijn schoonvader Agricola had er gevochten en was gouverneur van Britannië geweest. Tacitus beschouwd de Germanen als wilde barbaren, maar stelde daarnaast hun deugden, soberheid, loyaliteit, moed en trouw ook ten voorbeeld aan het decadente Rome, waar ten tijde van de beruchte keizer Domitianus dan ook het nodige mis was.

Dat hij daarin bijzonder geslaagd is, blijkt er wel uit dat de stereotypen tot in onze tijd voortduren.⁶

Tacitus beschrijft de Friezen als welwillend. Ze hebben de militair Drusus geholpen toen hij strandde tijdens een expeditie tegen de Chauken in het huidige Oost-Friesland en betalen braaf de belastingen. Dat verandert als *op*percenturion Olennius, de nieuwe gouverneur van de lage landen, het heft in handen neemt. Hij legt de bevolking een belasting op, uit te betalen in huiden van oerossen, die de Friezen niet hebben. Ze verkopen goed en have om aan de eisen te voldoen en moeten volgens Tacitus zelfs vrouwen en kinderen als slaaf verkwansele. In 28 n. Chr. slaat de vlam in de pan. De Friezen nemen de soldaten die belasting komen heffen gevangen en hangen ze zonder meer op aan het kruis. De hoofdmans Olennius konden ze echter niet in handen krijgen. Deze vluchtte naar het Castellum Flevum: "Hij trok zich terug naar een castellum, dat de naam Flevum draagt. Een niet gering te schatten menigte burgers en bondgenoten hield aldaar de stranden van de Oceaan bezet."⁷

Vervolgens trekken de Friezen op naar het castellum en slaan een beleg. Onmiddellijk stuurt Lucius Apronius, de gouverneur van Neder-Germanië, legionairs en hulptroepen per schip de Rijn af naar het castellum, waar de Friezen dan al gevlucht zijn, *...ad sua tutanda...*, om hun eigendommen te beschermen.⁸ Apronius gaat achter ze aan, maar krijgt te maken met de on-

bekende eigenaardigheden van de drassige Hollandse bodem. Pas nadat hij voor zijn troepen een weg heeft kunnen banen door bruggen te bouwen en wegen aan te leggen op doorwaadbare plaatsen vindt hij de Friezen die in het woud van Baduhenna op hem wachten. Daar volgt dan de door Tacitus beschreven, voor de Romeinen zo desastreus verlopen slag, *...apud lucum quae Baduhenna vocant...*, in het heilige woud dat ze van Baduhenna noemen.

Apronius probeert ze eerst in de rug aan te vallen, lanceert een aantal aanvallen die allemaal afgeslagen worden en moet uiteindelijk het vijfde legioen inzetten om tenminste nog zijn vluchtende mensen te redden. De slag duurt tot op de volgende dag. In totaal 900 Romeinse soldaten komen om. Daarna vluchten de overgebleven Romeinen naar Cruptorix, een veteraan die daar zijn villa had.

Een boeiende vraag is wie die Baduhenna is waar Tacitus over spreekt. In de *Germania* vermeldt hij dat de Germanen bossen en wouden aan hun goden wijden en en daar hun aanwezigheid ervaren.⁹ Volgens Jan de Vries¹⁰ was Baduhenna waarschijnlijk een oorlogsgodin. De naam bestaat dan uit Badw- 'strijd' en de vrouwelijke vervoeging 'henna'.

Dezelfde godin komen wij als Badb tegen als raadselachtige Keltische godin die vanuit het niets in de vorm van een kraai of raaf op het slagveld kon verschijnen en daarom helderziende gaven werd toegedicht. Zij was de boodschapper van de dood en verkneukelde zich op het slagveld over het bloedvergieten.

In de gedaante van een roofvogel nam ze niet deel aan de slag, maar bracht op magische wijze verwarring, paniek en psychose tot stand bij de vijand.¹¹ Dat ze daar in het jaar 28 weer bijzonder goed in slaagde, mag wel blijken uit het feit dat de Romeinen die naar de villa van Cruptorix gevlucht waren in een bloedroes elkaar ook nog eens te

lijf gingen. "...een troep van vierhonderd man bezette de villa van Cruptorix, een veteraan van ons, maar ze hebben elkaar, omdat ze verraad vreesden, afge- maakt".¹² Baduhenna had opnieuw toegeslagen.

Een volgende vraag is waar we het castellum Flevum moeten zoeken. Al in de achttiende eeuw publiceert Cluverius een eerste hypothese over de locatie. Hij laat zich en verder iedereen na hem voornamelijk leiden door de drie elementen: Friezen, Wadden en de nabijheid van een Woud. Dit komt fraai tot uiting in een zinnetje in een artikel van D.A. Tamminga over Baduhenna: "Dat op dit brakke kwelderlân yn dy tiid beamgroei mooglik wie moat wol as útsletten biskôge wurde."¹³

De Friezen zocht men in eerste instantie in of nabij de huidige provincie en voor het woud week men uit naar de zandgronden.

Steunende op Ptolemaeus, die weinig betrouwbaar is, heeft men het soms geplaatst te Delfzijl, te Groningen of te Visvliet. Wat betreft de onbetrouwbaarheid van Ptolemaeus kan men onder meer denken aan het geval van Tacitus' 'sua tutanda'¹⁴, waarvan Ptolemaeus in zijn jacht op plaatsnamen, de Friese stadsnaam "Siatutanda" maakt. Op de kaart van Findlay komt de naam terug als Setutanda.¹⁵ Er is evenwel alle reden om een castellum Flevum aan de Flevo-rivier of in de buurt van het Flevomeer te zoeken en niet op zulk een afstand daarvan.¹⁶ Philippus Cluverius onderzocht de zaak zo'n drie eeuwen terug en zocht de locatie aan de mond van de rivier de Flevo: "Omdat een bende van borgeren en bondgenoten aldaar de stranden des Oceaans bezetten", en "so heeft het op geen andere plaats gelegen als daar men de toorn van Sint Bernard ziet in het Fries eiland der Schelling".¹⁷ Cluverius vindt het castellum dus op Terschelling op de rechteroever van de Flevo en plaatst de werken die Aponius moest bouwen om doorgang door het water te creëren, op de wadden¹⁸

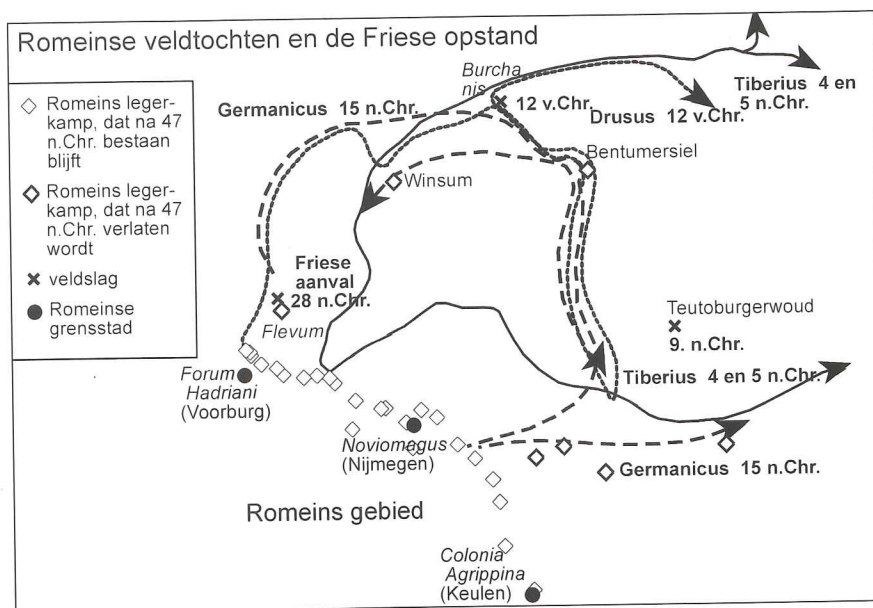
tussen Harlingen en het eiland. Acker Stratingh borduurt voort op dit idee, maar plaatst het castellum juist op de linkeroever, omdat uit het verhaal duidelijk blijkt dat de Romeinen om de Friezen te achtervolgen bruggen en versterkingen moesten bouwen en volgens hem dus over een rivier naar het Friese thuisland zijn getrokken. Hij gaat er evenwel ten onrechte van uit dat het Friese grondgebied beperkt was tot het huidige Friesland, terwijl Tacitus al stelt dat de Friezen rond de grote meren woonden.¹⁹ Schoo heeft getracht het castellum te plaatsen in het Amelander Gat.²⁰

Tamminga komt vanwege de toponymische overeenkomst uit op het Friese Beetgum als een afgeleide vorm van Baduhennaheim. Omdat op de zilte kleigronden daar een woud niet mogelijk moet zijn geweest, oppert hij de mogelijkheid dat er in de handschriften sprake is van een overschrijffout: 'apud lucum' (bij het heilige woud) zou volgens hem eigenlijk 'apud lacum' (bij het meer) kunnen zijn geweest.²¹ Ik sluit me echter aan bij Miedema die in dezelfde bundel stelt dat het voorlopig veiliger is om vast te houden aan de overgeleverde tekst, omdat anders het hek van de dam is.²² Pleijte plaatste de eerste aanval der Romeinen bij Kornwerd, de hoeve van Cruptorix bij Roptazijl, het woud van Baduhenna in de gemeenten Baarderadeel en Hennaarderadeel: hij zocht het castellum op het eiland Griend.²³ Men dacht nog wel eens aan andere plekken b.v. aan de Grebbe, een half uur gaans ten noorden van Wieringen zelf. Ottema²⁴ haalde het dorp Castricum erbij.

Boeles zoekt het terrein van de strijd in Westergo.²⁵

De kaart van Findlay²⁶ geeft een aardig overzicht van Nederland ten tijde van de Romeinen, maar plaatst de slag ergens in Groningen en het Castellum Flevum op het huidige Vlieland. Verder noemt hij Baduhenna ook nog Raduhenna.

Afb. 4. De aanval van de Friezen op de Romeinen, dd. 28 na Chr. (kaart uit *Historische Atlas van Fryslan op cd*, uitg. Versloot-kartografy, kaarten foar boeken, panelen en brosjures).

Van Giffen

Meer voor de hand ligt een locatie westelijker, b.v. in de Stellingwerven, waar Van der Aa in zijn Aardrijkskundig woordenboek de slag situeert²⁷, in een gebied 'hetwelk in overoude tijden het gewijde woud van Baduhenna besloeg en uit hoofde van de heiligheid der plaats onbewoond was'.

De geboortegrond van de voorzitter van de Tweede kamer, Jeltje van Nieuwenhoven, is in de Romeinse tijd een weinig aantrekkelijk gebied. "Het wordt bijna geheel overdekt door het Baduhennawoud, genoemd naar de Germaanse godin en is omringd door moerassige veengronden", vertelt het geschiedenisboek van de Stellingwerven.²⁸

Dat de streek in de Romeinse tijd heilig en dus onbewoond was, kan verklaren waarom de Stellingwerfers zich er in de negende eeuw ongehinderd konden vestigen. Ze waren toen op de vlucht voor vervolgingen door een van de erfgenamen van Lodewijk de Vrome. Deze zogeheten Stellingen leefden in een gebied tussen Wezer en Elbe, kenden eigen wetten en rechtstelsysteem en verzetten zich tegen de misie. Lodewijk de Duitser sloeg keihard

terug en vernietigde in één klap de heidense gebruiken.²⁹

Toen de bekende archeoloog A.E. van Giffen in 1954 ook nog eens de resten van een Romeinse villa in de Stellingwerven, bij Fochteloo, opgroef en opmerkte: "...al met al mogen we hier m.i. denken aan een hoofdelingenhuis als de door Tacitus (Ann. IV, 73) vermelde villa van Cruptorix ergens in de buurt van het Baduhennawoud in de Friese wouden"³⁰ leek het pleit beslecht.

Andere opgravingen, nl. bij Vechten suggereerden echter een heel andere locatie. Bij het graafwerk, eerst voor de bouw van een fort, later gericht, kwam zo'n overweldigende massa voorwerpen aan het licht, dat geconstateerd moest worden dat Vechten een belangrijke stapelplaats is geweest.³¹ Dat deze nederzetting tevens een uitvoerhaven was, bleek verder uit een drietal inscripties op wijstenen, waardoor men weet dat er Tongerse schippers woonden, dat een scheepskapitein er een geloftesteen oprichtte en dat een wijding gedaan werd, zowel aan de goden van de Rijn als aan die van de oceaan. Holwerda³² en Hetteema³³ plaatsen hier

het Castellum Flevum, omdat het dicht bij of aan de Rijn gelegen is, dus goed bereikbaar voor de Romeinen en heel goed de Friezen kan beheersen. Het enige probleem is de door Tacitus genoemde 'beheersing van de kusten van de oceaan'. Gold het huidige Flevomeer als oceaan of vond men een afstand tot de Noordzee klein genoeg om te spreken van 'aan de stranden'?

Wijkertunnel

Des te verrassender is het te moeten vaststellen dat het Castellum Flevum op de plek van de huidige Wijkertunnel lag.³⁴ Bij opgravingen is een overstelpende hoeveelheid materiaal gevonden. We resumeren nog even de gegevens van het Castellum. Volgens de Romeinse schrijvers lag het aan de Oceaan en controleerde het het binnenland. Via de Rijn was het voor de Romeinen uitstekend bereikbaar. De Friezen woonden destijds in een gebied van het IJ tot aan de Eems en tot in de tweede eeuw beschouwden de Romeinen, getuige hun landkaarten, dat gehele gebied als één lang schiereiland. De locatie bij Velsen moet dan ook uitstekend geschikt hebben geleken voor de bouw van een vesting. Gelegen aan de kust voor de beheersing van de zee, bereikbaar vanaf de vesting in Nijmegen via de Rijn en aan de rand van het gebied der Friezen.

Het einde van het castellum bij Velsen moet gewelddadig zijn geweest, gezien de vele skeletresten en de loden slingerkogels in het havenbekken en de lijken in de waterputten binnen en buiten het fort. Door in ontbinding verkerende lijken met stenen verzwaard in de bronnen te gooien konden deze, weinig elegant maar afdoende, vergiftigen.

"Deze gewelddadigheden kunnen in verband worden gebracht met de opstand der Friezen in 28 A.D., waarover Tacitus zo boeiend schrijft. Deze datum sluit goed aan bij de datering van munten, gemmen en aardewerk."³⁵

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
castellum dicht bij oceaan		+	+	+				+		+	+
aan de grens van het romeinse rijk											+
aan een rijnaarm									+	+	+
moerassige gebied tussen castellum en Fries thuisland		+		+	+				+	+	+
belangrijke Romeinse vondsten								+	+		+
verwoest in 28 na Chr.										+	
Toponieme											
Overeenkomst	+		+								+

1= Visvliet (Ptolemaeus); 2= Terschelling (Arends); 3= Vlieland (Acker Strating); 4= Ameland (Schoo 1934); 5= Castricum (Ottema); 6= Westergo (Boeles, 1927); 7= Zuidlaren (Findlay 1878); 8= Stellingwerf (Van der Aa); 9= Vechten (Hettema); 10= Griend (Pleijte); 11= Velsen.

Na de belegering trokken de Friezen zich terug in het heilige woud van de oorlogsgodin Baduhenna. Germaanse oorlogsgoden kenden volgens Jan de Vries een cyclus van negen jaar. Elke negen jaar vond er een groot offerfeest plaats, dat ook later in het verzet van het heidendom in de bekeringstijd een grote rol heeft gespeeld, zoals b.v. in Uppsala in het jaar 690.³⁶ De Romeinen hadden waarschijnlijk een ongelukkig jaar voor hun extreme belastingheffing gekozen, want het is heel goed mogelijk dat ze juist in dat voor Baduhenna heilige oorlogsjaar waren terechtgekomen.

Van belang voor de localisering van het woud van Baduhenna is ook nog de volgende de tekst van Tacitus: "Derhalve verstevigt hij de dichtbij gelegen drassige plaatsen met dijken en bruggen om de zwaarbewapenden over te kunnen brengen. En nadat hij doorwaadbare plaatsen gevonden had, beval hij de vleugel van de Kaninefaten en wat er verder aan Germaans voetvolk onder ons diende de vijand te omsingelen en in de rug aan te vallen."³⁷ De locatie dient dus aan de volgende eisen te voldoen:

- a. een heilig bos
- b. in de nabijheid van Velsen
- c. in het Friese thuisland
- d. tussen het castellum en het bos is het drassig en zijn er overbrugbare dan wel doorwaadbare plekken
- e. de plek moet zich lenen voor omsingeling

De tweede eis, de nabijheid van Velsen, laat al een aantal kandidaten als locatie van het Baduhennawoud afvallen. Er blijven enkele over.

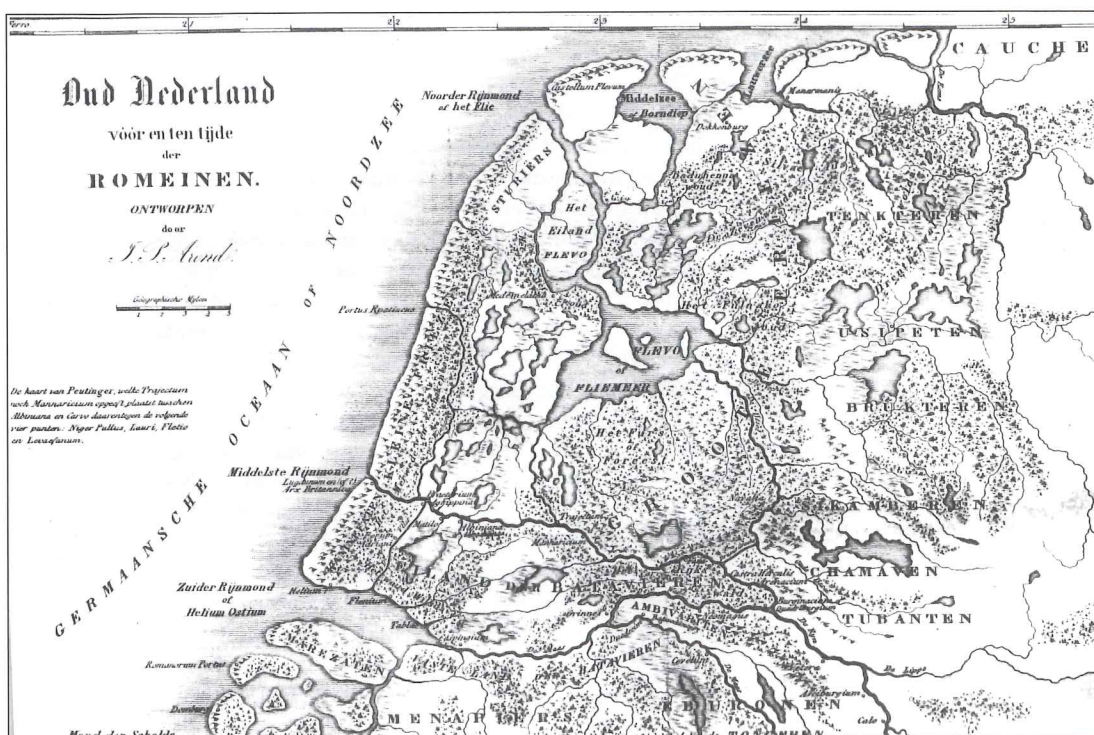
Volgens Beelaerts van Blokland is een overeenstemming in naam van Baduhenna en Bakkum bij Castricum goed voor te stellen.³⁸ De naam Bakkum is dan een rechtstreekse afstamming van Baduhenna. Bakkum, ook Baccum, werd in de in middeleeuws Latijn gestelde Utrechtse oorkonden nog geschreven als Bacchem [batchem].³⁹ Dit verschijnsel, zogeheten palatalisering is inderdaad tussen Nederlands en Fries wijd verspreid, vergelijk b.v. 'Kerk' en 'Tsjerck' of 'Kuinder' en 'Tjonger', 'maken' en 'meitsje'. Badu- of Batju wordt dan Baccu en Bakku-. De toevoeging 'um' betekent dan heim. De naam Bakkum lijkt evenwel eerder te herleiden tot 'bak', rug, en 'um', heim.⁴⁰ Een ander bezwaar tegen Bakkum als locatie van het woud van Baduhenna ligt in de afwezigheid van de drassigheid van het tussen Velsen en Bakkum gelegen land. De duinenrij is gemakkelijk zonder bruggenbouw te door-kruisen.

In Velserbroek zijn vondsten gedaan die wijzen op een Germaans heiligdom op een smalle strook zandgrond. Het ligt in een moerassig gebied niet ver van Velsen. De vraag is evenwel of er op het jaarlijks tijdelijk natte land een woud gestaan kan hebben. Het antwoord daarop moet nee zijn. Een woud verdraagt zich niet met natte, smalle stroken zand die bovendien regelmatig geheel onder water staan.

Zo bezien komt alleen Heiloo als locatie van het heilige woud van Baduhenna in aanmerking. Op een kaart met

grondsoorten van Nederland is duidelijk te zien dat het zand langs de kust verandert in veen verder in het binnenland. Alleen bij Heiloo bevindt zich opnieuw een zandrug. Het moet een magische indruk op de bewoners hebben gemaakt dat midden in het drassige veen opeens een woud vereens als een eiland in de zee en een teken van hogehand. Even plotseling als het bos begon hield het bij het veen weer op. De naam Heiloo of Heilige-loo verwijst naar dit heilig bos. Tevens wordt dan het 'circumgredi', omsingelen, in de tekst van Tacitus duidelijk. Het bos stond immers als een soort houten vesting in een lege vlakte en leende zich dus uitstekend voor een omsingeling. Het belangrijkste bezwaar tegen Heiloo als locatie van de slag is het ontbreken van archeologische vondsten. Tot nu toe zijn er namelijk geen vondsten bekend uit de omgeving van Heiloo die met een veldslag in verband kunnen worden gebracht. Een Romeinse veldslag zou de nodige sporen hebben nagelaten, zeker als men bedenkt dat de Romeinen zich terugtrokken met achterlating van de doden. Veel Romeinse voorwerpen zouden in de bodem moeten zijn gekomen.⁴¹

Als plek van het Baduhennawoud nemen we dan toch opnieuw het op 2,7 kilometer van het Castellum Flevum gelegen Velserbroek in aanmerking. "Velserbroek is een uitzonderlijke vindplaats. Ten eerste blijkt dit uit de ligging in het landschap, op een zandrug in het moeras. Op de jaarlijks tijdelijk natte landtong zijn geen sporen aangetroffen die op een normaal landgebruik duiden. Waarschijnlijk was het voor nederzetting, akkerbouw en dergelijke ongeschikt. Ten tweede blijkt het uitzonderlijke van de vindplaats uit de variatie en rijkdom van de vondsten (wapens, munten, sieraden en fibulae). Deze kenmerken geven aan dat de vindplaats als offerplaats in gebruik kan zijn geweest."⁴² Van een slagveld als die in het woud van Baduhenna moeten archeologi-

sche sporen terug te vinden zijn, in de vorm van wapens en uitrusting. De site van Velsbroek voorziet hier in ruime mate in:⁴³

- offensieve wapens: ijzeren pilums; ijzeren pilumhandschoenen (2x); ijzeren lansspits (3x, waarvan 1x mogelijk van Germaanse origine); bronzen nagels van een Romeinse dolkschede (2x, daarnaast nog enkele kleine nagels onder meer van zilver die mogelijk ook op een dolk of schede zijn bevestigd)
- defensieve wapens: schubbenpantserplaatje (1x); umbonagels van verzilverd brons (5x mogelijk Germaans); fragmentje in doorsnede halfrond bronsblik (mogelijk schildrand)
- paardentuig: eindbeslag (2x in brons en 2x in lood-tin); riemverdeler (2x); ijzeren ring (1x mogelijk van riemverdeler)

Op zich zijn deze militaire artefacten niet nader dan in de eerste helft van de eerste eeuw n. Chr. te dateren.⁴⁴

De grote hoeveelheid wapens kan twee oorzaken hebben. Ten eerste kan het

gaan om geofferde oorlogsbuit. Een dergelijke wapenvondst is bijvoorbeeld bij de zogeheten 'Tempel van Empel' gedaan: "In Noordwest-Europese heiligdommen van de late IJzertijd worden regelmatig grotere aantallen wapens gevonden. Men neemt meestal aan dat het hierbij gaat om buitstukken die hier door zegevierende krijgers als dank aan de godheid zijn geschonken."⁴⁵

Een andere mogelijkheid is een wapenvondst zoals bij de Kalkrieserberg, waar de concentratie van wapens de locatie van de Varusslag van 9 na Chr. onthulde. Welke mogelijkheid moeten we kiezen?

Een uitweg biedt De Vries in zijn *Altgermanische Religionsgeschichte*. Volgens hem trokken de Germanen zich soms terug in hun heilige bossen die dan meteen haarden van verzet werden. Hij schrijft dat uit dergelijke offerplaatsen telkens, tot in de 11e eeuw, geweld oplaide.⁴⁶ Juist in het heilige bos dat aan de oorlogsgoden was gewijd, werden de slagen gestreden. Dat was geen toeval, maar opzet.

Afb. 5. De kaart van J.P. Arend met het Baduhennewoud in de Friese Wouden.

gaan om geofferde oorlogsbuit. Een dergelijke wapenvondst is bijvoorbeeld bij de zogeheten 'Tempel van Empel' gedaan: "In Noordwest-Europese heiligdommen van de late IJzertijd worden regelmatig grotere aantallen wapens gevonden. Men neemt meestal aan dat het hierbij gaat om buitstukken die hier door zegevierende krijgers als dank aan de godheid zijn geschonken."⁴⁵

Een andere mogelijkheid is een wapenvondst zoals bij de Kalkrieserberg, waar de concentratie van wapens de locatie van de Varusslag van 9 na Chr. onthulde. Welke mogelijkheid moeten we kiezen?

Een uitweg biedt De Vries in zijn *Altgermanische Religionsgeschichte*. Volgens hem trokken de Germanen zich soms terug in hun heilige bossen die dan meteen haarden van verzet werden. Hij schrijft dat uit dergelijke offerplaatsen telkens, tot in de 11e eeuw, geweld oplaaide.⁴⁶ Juist in het heilige bos dat aan de oorlogsgoden was gewijd, werden de slagen gestreden. Dat was geen toeval, maar opzet.

Dat alles maakt Velserbroek tot uitgelezen kandidaat voor de plaats van het Baduhennawoud, ware het niet dat er van woud geen sprake kan zijn: de landtong staat periodiek onder water en dat valt niet te rijmen met een bos.

Tabel 2

	1	2	3
Bos	+	+	+
Archeologische Vondsten		+	
Moerassige Omgeving		+	+
Omsingeling		+	+
Nabijheid Velsen	+	+	+
Friese thuisland	+	+	+
Toponiem			+

1= Baksum; 2= Velserbroek; 3= Heiloo

Nu is met een woud als locatie voor een Romeinse nederlaag iets bijzonders aan de hand. De beroemdste nederlaag van de Romeinen in de Lage Landen vond volgens Romeinse geschiedschrijvers als Tacitus en Cassius Dio plaats in het Teutoburgerwoud, de slag vond zoals we gezien hebben in feite plaats in een moeras.

"Het is duidelijk dat de Romeinen klem kwamen te zitten tussen een moeras en een groep Germanen die hen vanachter de wal bestookte."⁴⁷ Deze vergissing, waarbij een moeras een woud wordt genoemd is te verklaren vanuit het wereldbeeld van de Romeinen. Geografische kennis was niet groot. "De Grieken en Romeinen mochten dan niet zoveel over het noordwesten van Europa weten, ze beschikten over een levendige fantasie, waarmee de ontbrekende gegevens konden worden aangevuld".⁴⁸

Verder lieten ze zich sturen door hun eigen wereldbeeld: In het middelpunt woonden de Romeinen en verder weg de barbaren. Hoe meer naar de rand van de aarde, hoe barbaarser.

Ook in geografisch opzicht was er sprake van een middelpunt en steeds woester wordende verre streken. In zijn boek "De Randen van de Aarde" beschrijft Lendering dit wereldbeeld: "De beschaafde Grieken en Romeinen woonden langs rivieren en op kustvlakten; de barbaren leefden in wouden en bergen."⁴⁹

Als de Romeinen al een keer een slag verloren, dan was het tegen wilden, barbaren zonder normbesef.

"De barbaren zaten, in deze visie, in een vicieuze cirkel: ze leefden in een onherbergzame wildernis, konden daar geen akkers bebouwen, moesten daarom op rooftocht en leefden daarvoor permanent in staat van oorlog."⁵⁰ Zou het dus niet zo kunnen zijn dat het Baduhennawoud evenals het Teutoburgerwoud eerder een moeras, eventueel een moerasbos is geweest? Uit het overzicht trek ik de conclusie dat Velserbroek de locatie van de slag

in het Baduhennawoud is geweest. Nu de locatie bekend is, is het natuurlijk nog een probleem om er een held als Arminius of Vercingetorix in een standbeeld te vereeuwigen. Van de Friese leiders zijn geen namen bekend. Een standbeeld voor de merkwaardige, helderziende godin Baduhenna, die zich kon veranderen in een raaf en zich op het slagveld verkneukelde om het vergoten bloed, lijkt een goede oplossing. De Germanen vereerden volgens Tacitus⁵¹ hun goden evenwel niet in antropomorfe vorm maar ervoeren hun aanwezigheid in de open lucht. Een klein moerasbos als gedenkteken in Velsbroek of op de nog onbekende plaats van de villa van Cruptorix lijkt mij op zijn plaats.

Helper Oostsingel 50A
9722 AW Groningen

Noten

- 1 Zie: www.detmold.de/tourism/hermannsdenkmal.htm.
- 2 Cassius Dio, 65, 12-23.
- 3 Goscinny 1972, p. 19.
- 4 Caesar *De Bello Gallico*, VII, 89
- 5 zie: www.bonnjour.de/burgund/alise.html.
- 6 Zie voor een uitgebreide behandeling van het thema: Schama 1995.
- 7 Tacitus, *Annales*, IV, 72: Olennius infensos fuga praevenit, recepto castello, cui nomen Flevum en haud spernenda illic civium sociorumque manus litora Oceani praesidebat".
- 8 Quod ubi L. Apronio inferioris Germaniae pro praetore cognitum vexilla legionum e superiore provincia peditumque en equitum auxiliarum delectos accivit ac simul utrumque exercitum Rheno devectum Frisiis intulit, solo iam castelli obsidio et ad sua tutanda degressis rebellibus. (Tacitus, *Annales*, IV, 73, 1).
- 9 Lucos ac nemora consecrant deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia vident. (Tacitus, *Germania*, IX, 9).
- 10 De Vries 1970, II, p. 318.
- 11 Green 1986, p. 120.
- 12 Tacitus, *Annales*, VI, 73.
- 13 Tamminga 1978, p. 131.
- 14 Tacitus, *Annales*, VI, 73, ...ad sua tutanda... = ter eigener verdediging.
- 15 zie de kaart van Findlay.
- 16 Hettema 1951, p. 191.
- 17 Cluverius 1719, dl. II, p. 254.
- 18 Cluverius beschouwt de aestuaria zoals ze door Tacitus genoemd worden dus als wadden. Tacitus, *Annales*, IV, 73, 2: "Igitur proxima aesturia aggeribus et pontibus traducendo graviore agmini firmitat".
- 19 Tacitus, *Germania*, 34: "Maioribus minoribusque Frisi vocabulum est ex modo virium. Utraque nationes usque ad Oceanum Rheno preatextuntur ambientque immensos insuper lacus".
- 20 Schoo 1936, p. 698.
- 21 Tamminga 1978, p. 131.
- 22 Miedema 1978, p. 89.
- 23 Pleijte 1877, p. 36, 56 en 60.
- 24 Ottema 1845, p. 121.
- 25 Boeles 1951, p. 55 e.v.
- 26 zie: www.lib.utexas.edu/Libs/PCL/Map_collection/historical/Ancient_Germania.jpg.
- 27 Van der Aa 1840, p. 728.
- 28 Wielick 1979, p. 5.
- 29 idem, p. 8.
- 30 Van Giffen 1954, II, p. 23.
- 31 Hettema 1951, p. 189.
- 32 Holwerda 1918, p. 183.
- 33 Hettema 1951, p. 190.
- 34 Bosman 1997.
- 35 Morel 1987, p. 60.
- 36 De Vries 1970, p. 485.
- 37 Tacitus, *Annales*, 73, II: igitur proxima aesturia aggeribus et pontibus traducendo graviore agmini firmitat, atque interim repertis vadis alam Caninefatem et quod peditum Germanorum inter nostros merebat circumgredi terga hostium iubet.
- 38 Beelaerts van Blokland 1943, p. 485.
- 39 Koch 1970, I, 181, 13.
- 40 Künzel 1989.
- 41 Ridder 1995, p. 25.
- 42 Bosman 1997, p. 290.
- 43 Gegevens ontleend aan Bosman 1997, p. 288.
- 44 idem.
- 45 Driel-Murray, 1994, p. 105.
- 46 De Vries, II, p. 422.
- 47 Lendering 2000, p. 82.
- 48 idem, p. 14.
- 49 idem, p. 15.
- 50 idem, p. 16.
- 51 Tacitus, *Germania*, 9: Ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem adsimulare ex magnitudine caelestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia vident.

Literatuur

Aa, A.J. van der, 1840. *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem.
Beelaerts van Blokland, A., 1943. De ligging van Baduhenna en Castellum Flevum, *Tijdschrift van het Nederlands Aardrijkskundig genootschap*, 2e serie. 482-489.

- Blok, D.P., Künzel, R.E., Verhoeff, J.M., 1989. *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*. Amsterdam.
- Bosman, A.V.A.J., 1997. *Het culturele vondstmateriaal van de vroeg-Romeinse versterking Velsen I*. Amsterdam.
- Boeles, P.C.J.A., 1951. *Friesland tot de XIe eeuw : zijn vóór- en vroegste geschiedenis*. 's Gravenhage.
- Caesar, G.P., *De bello gallico*.
- Cassius Dio, *Historia Romana*.
- Cluverius, Phillipus, 1719. *Batavische outheeden, met de verhandeling over de drie uytlopen van de Rhijn*. Amsterdam.
- Giffen, A.E. van, 1954. Praehistorische huisvormen op de zandgronden. In: *Nederlands kunsthistorisch jaarboek*, vol. 5. Bussum.
- Gosciny, R., en Uderzo, A., 1972. *Asterix en het ijzeren schild*. Amsterdam.
- Green, M., 1986. *The Gods of the Celts*. Gloucestershire.
- Hettema, H., 1932. Waar lag het Castellum Flevum, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 52-58.
- Hettema, H., 1951. *De Nederlandse wateren en plaatsen in de Romeinse tijd*. 's Gravenhage.
- Holwerda, J.H., 1918. *Vroegste geschiedenis*. Amsterdam.
- Koch, A.C.F. ... [et al.], 1970. *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*. 's Gravenhage.
- Lendering, J., 2000. *De randen van de aarde. De Romeinen tussen Schelde en Eems*. Amsterdam.
- Miedema, H.T.J., 1978. Baduhenna, Tamminga en Juw fon Wearinga. In: Beetstra, W.T., ... [et al.], *Fryske Nammen*. Ljouwert, 89-93.
- Morel, J., Groenman-van Waateringe, W., 1993. Opkomst en ondergang van een Romeins havenfort bij Velsen NH. In: Bloemers, J.H.F., Groenman-van Waateringe, W., Heidinga, H.A., *Voeten in de aarde*. Amsterdam, 45-60.
- Morel, J.-M.A.W., 1987. De AWN-cursus in Velsen. *Westerheem* 36.
- Morel, J.-M.A.W., 1988. *De vroeg-Romeinse versterking te Velsen I. Fort en haven*. Amsterdam.
- Morel, J.-M.A.W., 1988. De opgravingen ter plaatse van de Wijkertunnel, *Inhaken* 10, nr. 2, 18-21.
- Ottema, J.G., 1845. *Verhandeling over de loop der rivieren door het land der Friezen en Batavieren in het Romeinse tijdperk*. Workum.
- Pleijte, W., 1877. *Nederlandse oudheden van de vroegste tijden tot op Karel den Groote*, dl. I, Leiden.
- Ridder, T. de, 1995. Oudste bewoning. Het archeologisch verhaal over de vroegste bewoners. In: Streefkerk, C., *Heiloo voor en na Willibrord. Opstellen over de geschiedenis van Heiloo*. Heiloo.
- Schama, S., 1995. *Landscape and memory*. London.
- Schoo, J., 1934. Castellum Flevum in het land der Friezen, *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap*, Amsterdam, 698-708.
- Spoor, R., 1989. Castellum Flevum bij Velsen? In: *Fibula* 30, 23-28.
- Tacitus, P.C., *Annales*.
- Tacitus, P.C., *Germania*.
- Tjaden, G.G.M., 1986. Heiloo of het Baduhennawoud?, *Mededelingen voor de AWN afd. Noord-Holland*, 14-29.
- Terpstra, P., 1992. *Tweeduizend jaar geschiedenis van Friesland*. Leeuwarden.
- Tamminga, D.A., 1978. Baduhenna: in oare hypothese, in: Beetstra, W.T., ... [et al.], *Fryske nammen*. Ljouwert, 114-137.
- Vries, J. de, 1970. *Altgermanische Religionsgeschichte*. Berlin.
- Wielick, H., 1979. *Onder de Griffioen. De geschiedenis en de strijd van Stellingwerf*. Steenwijk.